

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М. П. ДРАГОМАНОВА**

МАТВІЙЧУК Тетяна Павлівна

УДК 811.161.2'367.626

ЗАЙМЕННИКОВА РЕАЛІЗАЦІЯ ТЕКСТОВИХ КАТЕГОРІЙ

10.02.01 – українська мова

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ 2010

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі української мови Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, професор
Шевчук Світлана Володимирівна,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова, завідувач кафедри
культури української мови

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, старший науковий
співробітник
Соколова Світлана Олегівна,
Інститут української мови НАН України,
провідний науковий співробітник відділу
граматики

кандидат філологічних наук, доцент
Гайдаєнко Ірина Василівна,
Херсонський державний університет,
завідувач кафедри українського мовознавства

Захист відбудеться “16” лютого 2010 року о 12.30 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.04 в Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9).

Автореферат розісланий “13” січня 2010 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

А.В. Висоцький

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Сучасний етап розвитку мовознавства взагалі й лінгвістики тексту зокрема вимагає поглибленого розгляду тексту як внутрішньо організованого складного багатогранного конструкту, де реалізація мовних одиниць детермінована як внутрішньомовними закономірностями, так і загальною семантикою тексту, екстралінгвальними умовами ситуації спілкування, особистістю автора, його інтенціями та стратегіями, а також рівнем готовності адресата до сприйняття зосередженої в тексті багаторівневої інформації тощо.

Водночас сучасний етап характеризується ще великою кількістю нерозв'язаних проблем і дискусійних питань, що лежать у площині власне текстової та категорійної таксономії.

До найуживаніших мовних одиниць, які виступають як текстотвірні компоненти, належать займенники. З огляду на це продовжують залишатися актуальними багато питань, які перебувають у полі зацікавленості лінгвістичної теорії тексту. Серед них – проблема втілення текстових категорій у прономінативних словах.

Вивчення процесів реалізації текстових категорій – важлива і цікава дослідницька перспектива, особливо ж коли йдеться про функціонування в ролі засобів їх реалізації таких специфічних із семантико-граматичного погляду слів, якими є займенники. Впливає це з уже аксіоматичного наукового положення про єднальну роль прономінальних слів у комунікативних одиницях різного рівня, починаючи з речення й закінчуючи текстом.

Оскільки займенник перебуває серед складних лінгвальних явищ, багато питань щодо яких ще не знайшли свого остаточного розв'язання, увага, приділювана цій категорії слів, сприймається як закономірне явище. Системне дослідження проблеми займенникової реалізації текстових категорій має двовекторну спрямованість: воно розгортається від займенника до тексту і від тексту до займенника.

В україністиці займенники стали об'єктом досліджень переважно у зв'язку з вивченням їх історії (С. Самійленко, С. Бевзенко, Г. Малишко), стилістичної ролі в мовленні (О. Шевчук, В. Ващенко, І. Циганок), явища прономіналізації (Й. Дзендзелівський) тощо.

Проблему семантики й функціонування займенників в українській мові порушено у працях Л. Булаховського, І. Матвіяса, П. Петрової, А. Грищенка, М. Плющ, В. Ожогана, В. Шехтера та інших дослідників.

Останнім часом з'являються нові дослідження, ядром яких виступає текст. Питання ролі займенників у текстотворчих процесах порушено в роботах І. Вихованця, О. Селіванової, Л. Мацько, О. Мацько, І. Дудко, В. Таран, В. Плотникової, Г. Волчанської, С. Лазаренко та ін.

Незважаючи на те, що займенники були предметом аналізу багатьох досліджень, і досі немає детального та всебічного опису їх текстотвірного потенціалу. Недослідженими залишаються особливості вживання прономінативів у різних стилях мови, зокрема у науковому, публіцистичному, офіційно-діловому, адже кожен із цих стилів функціонально різний і має набір притаманних йому мовних засобів. Отже, **актуальність теми** дисертаційної роботи зумовлена потребою комплексного аналізу займенникової реалізації текстових категорій та необхідністю визначення специфіки використання прономінативної лексики в окремих стилях мови, оскільки її результати поглиблять дослідницьку парадигму лінгвістики тексту новим знанням про механізми функціонування займенників у тексті.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана як складова частина комплексного наукового дослідження, над яким працює кафедра української мови Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова “Лінгводидактичний опис функціонування української мови”. Тема дисертації затверджена вченою радою Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 7 від 24 березня 2005 року) та схвалена науковою координаційною радою “Українська мова” Інституту української мови НАН України (протокол № 26 від 19 квітня 2005 року).

Мета роботи полягає у з'ясуванні особливостей реалізації текстових категорій прономінативними засобами в сучасній українській літературній мові.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- 1) з'ясувати сутність поняття текстової категорії та визначити її основні типи;
- 2) систематизувати референційні та семантичні параметри займенників;
- 3) схарактеризувати явища дейксису й анафори в контексті функціонально-семантичних текстових ознак займенника;
- 4) визначити роль і місце займенників у реалізації текстових категорій;

5) проаналізувати текстові функції займенників різних семантичних розрядів.

Об'єкт дослідження – прономінативи як структурні компоненти речення й тексту.

Предмет дослідження – займенники як засоби реалізації текстових категорій.

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань у роботі використано як основний описовий метод, що дало змогу виділити одиниці аналізу (відповідні фрагменти тексту), здійснити вторинну сегментацію (вичленувати займенники, що реалізують певну текстову категорію) та класифікувати їх. Застосування структурного методу забезпечило виявлення відношень між антецедентами та їх займенниковими субститутами. За допомогою контекстного аналізу здійснено функціональну інтерпретацію досліджуваних одиниць.

Джерельну основу дослідження становлять речення та тексти із займенниками, які виступають засобами реалізації текстових категорій, дібрані шляхом суцільної вибірки й окремих фіксацій із текстів художнього, публіцистичного, офіційно-ділового та наукового стилів різних хронологічних періодів.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першою спробою цілісного аналізу реалізації текстових категорій засобами лексико-граматичного класу займенників. У роботі вперше комплексно проаналізовано текстові та структурно-організаційні функції займенників, а також з'ясовано закономірності їх використання як носіїв текстових ознак (реалізаторів текстових категорій).

Теоретичне значення. Здобуті результати окреслюють перспективи для подальших досліджень системи лексико-граматичних засобів реалізації текстових категорій; вони мають значення для вивчення структурної організації тексту; розширюють та поглиблюють основні положення лінгвістичної теорії тексту, зокрема форми реалізації текстових категорій. Робота сприяє систематизації термінологічного апарату розділів українського мовознавства, а також доповнює відомості про роль прономінативів у комунікативній практиці.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості їх використання у викладанні шкільного та університетського курсів сучасної української мови, відповідних спеціальних теоретичних курсів, при написанні підручників і посібників із граматики, стилістики, лінгвостилістичного аналізу

художнього тексту, культури мови, теорії тексту для середньої та вищої школи, а також – для створення спеціальної наукової літератури.

Апробація роботи. Основні теоретичні положення й результати дослідження обговорено на звітно-наукових конференціях професорсько-викладацького складу кафедри української мови Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (2001-2005 рр.), на засіданнях кафедри української мови НПУ імені М. П. Драгоманова, де виконано роботу. З тематики дисертації виголошено наукові доповіді на науковій конференції “Науково-дослідна діяльність молодих вчених: особливості підготовки майбутнього вчителя” (Київ, 2004 р.); на VIII Міжнародній науково-практичній конференції “Гуманітарні проблеми становлення молодого фахівця” (Київ, 2007 р.), на Всеукраїнській науковій конференції “Еволюційні тенденції в мові – III” (Миколаїв, 2009 р.), на X Міжнародній конференції “Семантика мови і тексту” (Івано-Франківськ, 2009 р.), на III Всеукраїнській науково-практичній конференції молодих учених і студентів “Українська мова вчора, сьогодні, завтра в Україні і світі: реалізація мовної освіти” (Київ, 2009 р.).

Публікації. Наукові результати дослідження відображені в 7 статтях, опублікованих у фахових виданнях, затверджених ВАК України, та тезах наукової конференції.

Обсяг та структура роботи зумовлена метою та завданням дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів з висновками, висновків, списку використаної літератури (246 найменувань) і списку джерел та їх умовних скорочень. Загальний обсяг дисертації – 225 сторінок, з яких 195 сторінок – основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано вибір та актуальність обраної теми, визначено об’єкт і предмет дослідження, його мета й завдання, методи дослідження, теоретико-методологічні аспекти роботи, сформульовано наукову новизну, практичне значення одержаних результатів та форми їх апробації.

У **першому розділі** – “**Поняття тексту і текстових категорій у світлі сучасної лінгвістичної теорії тексту**” – з’ясовано перспективи текстоцентричного підходу в дослідженнях мовної системи, подано наукове розуміння тексту і його роль у комунікативній діяльності людини, визначено таксономію текстових категорій.

Текстоцентризм у дослідженні мови як цілісної системи чи окремих мовних одиниць і явищ створює передумови для їх розгляду крізь призму найвищого ярусу лінгвосистеми, що дає змогу підходити до наукових пошуків з нових позицій: вивчення статусних і функціональних характеристик лінгвоодиниць, точкою відліку для якого виступає текст, робить більш зримим для дослідника розуміння їх “функціональної перспективи”, глибшим і ширшим уявлення про природу мовної системи, про те значення, яке має і вона, і окремі її компоненти у процесах породження комунікативних актів.

Посилення уваги до тексту у сфері лінгвістики спричинене поглядом на мовну систему як на динамічне утворення (функціональний аспект). Воно детермінувало появу теорії тексту як інтердисциплінарної галузі наукових знань, що визначає типологічні ознаки текстів, комунікативно орієнтованих на певні конкретні мовленнєві ситуації. Остаточне закріплення цієї лінгвістичної галузі у своєму “дисциплінарному” статусі відбулося з установами у науці стійкої тенденції щодо розуміння тексту як складного комунікативного механізму, який виконує у процесі комунікації посередницькі функції між адресантом, що реалізує в тексті свою стратегічну програму, та адресатом, який її сприймає та розуміє (інтерпретує).

На сучасному етапі становлення теорії тексту текст досліджують як комплексне явище, використовуючи міждисциплінарні підходи. Комплексність у дослідженні такого багатоаспектного макрознака, яким є текст, точно відображає його сутність. Теоретичною основою вивчення тексту є положення про його інтегральну природу.

Складний, багатоплановий, поліфункціональний характер текстового конструкта, багатовимірність його як лінгвального та екстралінгвального явища виступають причиною багатоаспектності його характеристик, що детермінує відсутність вичерпної дефініції тексту: дослідники або ігнорують її, або, даючи, актуалізують ознаку тексту, важливу для них у зв'язку з проблематикою їхнього дослідження (І. Гальперін, Ю. Лотман, В. Кох, В. Виноградов, Л. Лосєва, Д. Фівегер, О. Москальська, Т. Ніколаєва, Г. Солганик). Для нашого дослідження найбільш прийнятним є таке визначення: текст – це поліпарадигматичне явище, що характеризується зв'язністю мови, виступає завершеною зі структурно-змістового погляду комунікативною одиницею, яка здійснює передачу інформації, та знаходить своє втілення у письмовому чи усному різновиді.

Розширення спектру досліджень у галузі комунікативної лінгвістики створило передумови для розгляду тексту – однієї з основних одиниць комунікації – не тільки як готового продукту мовлення, але й складової частини комунікативної тріади “адресант – текст – адресат”. Виходячи з цього, процес

породження тексту має різнопланову “заданість”: характер та організація текстової структури визначаються сферою функціонування (стильовою належністю тексту), типом етнокультури адресанта і адресата тексту, рівнем їх інтелекту, мовної та комунікативної компетенції тощо.

Контекст виступає невід’ємним складником текстової структури. Обов’язковою умовою для одиниці, яка опиняється у тексті, є контекстуальність – визначеність цієї одиниці контекстом, залежність її від контексту. Абстрактною віртуальною одиницею-інваріантом текстового рівня мови є текстема, яка корелює з текстом – актуалізованою у мовленні конкретною одиницею.

Графічна або звукова матеріалізована сукупність одиниць нижчого рівня (текстове утворення) перетворюється на текст в акті сприйняття, поза яким існування тексту неможливе.

З поняттям “текст” тісно пов’язане поняття “дискурс”, щодо визначення якого, так само, як і щодо визначення тексту, існує ще багато нерозв’язаних питань. Між цими поняттями багато спільного, оскільки вербалізований дискурс неможливий без тексту. Водночас між ними існують відмінності, в основі яких – протиставлюваність двох складників комунікації (процесу і результату): дискурс – це процес, де відбувається реальне творення мовлення, а текст – результат цього комплексного процесу. Запропоноване розмежування поширюється й на площину форм мовлення: термін “дискурс” використовують для називання продуктів усного мовлення, а термін “текст” – писемного.

Найзагальніші та найсуттєвіші ознаки тексту відображає таке поняття, як “текстова категорія” (далі ТК), що являє собою сходинки у процесі пізнання його гносеологічних, онтологічних і структурних характеристик. Виділення ТК позначене дискусійністю, оскільки супроводжується значними труднощами. Ці труднощі зумовлені неоднозначністю, складністю і різним розумінням семіотико-комунікативної природи тексту як лінгвального феномена, що становить складну комплексну структуру. Вона має взаємопов’язані суттєві ознаки, які гарантують її системний характер, базуючись на комунікативних засадах, що детермінують створення, існування й розуміння тексту. У такому разі кожна ТК кваліфікується як відносно окрема системна лінія тексту, реалізація якої здійснюється шляхом використання відповідних мовних засобів. Дослідження ТК має на меті характеристику кожної з них та їхньої взаємодії для загального опису всієї текстової системи.

Найважливішою ТК є ТК зв’язності. У процесі реалізації ТК зв’язності відбувається розвиток текстових тем, формується інформаційний масив, здійснюється інтеграція всіх текстових рівнів; усе це спрямовано на формування

цілісності, а також забезпечення сприйняття й розуміння текстового конструкта адресатом. Виділяють такі типи текстової зв'язності: граматичну, семантичну, ономазіологічну, смислову, образну, конотативну, структурну, референційну, топікальну, прагматичну. Зміст ТК модальності формують відношення тексту до дійсності, а також втілення у тексті різноманітних емоцій та оцінок. ТК референційності, виокремлювана на основі відношення текстового смислу до дійсності, виділяється у результаті розмежування двох аспектів модальності – аксіологічно-емотивного та референційного (“логічної модальності”). ТК цілісності пов'язана з ТК зв'язності (смисловою єдністю). Цілісність тексту створюється наявністю теми, яка здійснює організацію його складових частин в єдине структурно-семантичне утворення. За допомогою ТК континууму здійснюється підтримка цілісності тексту. Континуум тексту кваліфікують як нерозчленований потік руху в часі і просторі, певну послідовність фактів, процесів, подій, ідей та явищ, які розгортаються у часо-просторі тексту. ТК дискретності (членованості) наявна в тексті як системному утворенні, адже елементи та їх функції, обов'язкові для системи, розділені. ТК інформативності орієнтується в комунікативному плані на адресата. Організацію текстового інформаційного простору здійснює інформаційна психокогнітивна сфера адресанта, яка перебуває у зв'язках із семіотичним універсумом і буттям.

Крім названих, існують також периферійні ТК, що формуються різнорівневими мовними засобами. Такі ТК у тексті позначають процес або результат узагальнення (ТК узагальненості), називають сукупну множинність однорідних одиниць як неподільну й кількісно невизначену єдність (ТК збірності), втілюють інваріант узагальненого значення лінійності (ТК послідовності), репрезентують людину, її індивідуальну свідомість як гносеологічний і комунікативний центр дискурсу й тексту (ТК антропоцентричності), виражають цілий спектр гіпотетичних відтінків (передбачення, припущення, ймовірності, прогнозування) (ТК гіпотетичності), маркують певні складники контексту як відомі чи невідомі слухачеві (ТК означеності/неозначеності). ТК системності тексту конструюється особливостями авторського світогляду та естетичних уподобань. ТК індивідуальності тексту визначається характеристиками людської та творчої особистостей, ідіостилю (ідіолекту) письменника. ТК інтерсеміотичності (інтертекстовості) репрезентується взаємодією (проникненням) текстових структур (“текст у тексті”). ТК інтерактивності виділяється на основі виконання текстом функції посередника у процесі суб'єктно-суб'єктної діалогічної комунікації, забезпечуючи існування дискурсу.

У другому розділі – “Місце і роль займенників у структурно-смісловій організації тексту” – схарактеризовано лексико-граматичну природу прономінативів, визначено параметри текстотворчої ролі займенникових функцій, розглянуто явище субституції як займенникової функції, виділено чинники текстового функціонування займенників.

Займенники характеризуються як суперечливий, різноплановий, неоднорідний з багатьох поглядів (морфологічного, синтаксичного, функціонального) і неоднозначний лексико-граматичний розряд слів; в основі класифікаційного виділення займенників лежить традиція та інтуїтивне сприйняття. Усе це несприятливо позначилося на підходах до розуміння й кваліфікації багатьох лінгвістичних параметрів займенника (частиномовного статусу, лексико-семантичних та граматичних характеристик, функціонального призначення), а також дотепер є причиною перебування у дискусійній площині питання про визначення займенникового статусу (як слів повнозначного чи службового призначення). Як інтегрований клас лексичних одиниць, займенник має закритий характер. Проте роль цих слів у мові є виключно великою.

Займенники – найбільш абстрагована частина мови, однією з особливостей якої є частотність функціонування в мовленні. На відміну від слів категорії імені (іменників, прикметників і числівників), займенники позбавлені власного конкретного значення. Дослідники наголошують на тісному зв'язку займенників із контекстом і ситуацією, адже конкретне значення займенника стає зрозумілим при врахуванні цілого комплексу допоміжних умов: контексту, ситуації, взаємовідносин між учасниками комунікативного акту, різних відомостей, що стосуються інформаційних конструктів, у яких виступає той чи інший займенник. Найменування денотата він здійснює не безпосередньо, відштовхуючись від внутрішньої форми в усій її різноманітності (як це відбувається щодо повнозначних номінацій), а релятивно, через відношення до субстантивного, атрибутивного чи нумеративного слова, що дає підстави кваліфікувати прономінативи як одиниці з потенційно не обмеженим колом референції.

Займенникове значення характеризується егоцентризмом і вторинністю називання. Перше зумовлюється центральною позицією мовця й актом комунікації: виконання займенником дейктичної функції відбувається у системі координат того, хто говорить: ”я“ (мовець) – ”ти“ (ще один учасник діалогу чи адресат звертання) – ”він“ (стороння особа, предмет чи ознака, про які повідомляється у комунікативному акті). Вторинна номінативність займенників також реалізується у межах комунікативного акту: вони називають предмети, ознаки чи кількості через наявну уже назву або здійснюють вказівку на них тільки в умовах відповідної ситуації спілкування.

Заміщувально-вказівний характер прономінальної лексики визначає параметри її взаємодії з контекстом: якісна функціональна відмінність займенникових слів від слів інших лексико-граматичних класів у комунікативному процесі зумовлює їх постійну контекстну детермінованість.

Релевантними щодо аналізу функціонально-семантичних текстових ознак займенника виступають дейксис й анафора, з якими пов'язуються основні його функції. З одного боку, дейксис й анафора – це засоби мовної економії на морфологічному рівні, а з іншого, – засоби забезпечення текстової зв'язності, її структурно-граматичного різновиду. Дейктичні слова характеризують фрагменти реальної дійсності відносно координат комунікативної ситуації. Поняття анафори, яке ідентифікує один акт мовлення (чи його елементи) з іншим актом мовлення (або його елементами), демонструє відношення семантичної залежності між реченнями тексту. В основі виконання займенником анафоричної функції лежить можливість заміщувати ним певний (імпліцитний чи експліцитний) антецедент. Анафора більш характерна для монологічного мовлення, де існує потреба уникати повторюваності назв, дейксис – для діалогічного (тут потрібна безпосередня вказівка на позамовну ситуацію).

Антецедент – це попередня одиниця висловлювання (вона може мати форму слова, словосполучення, речення), з якою співвідноситься, замінюючи її, вказуючи на неї тощо, інша, наступна одиниця – корелят, або субститут (текстовий замітник антецедента), у функції якого виступає займенник: “Зоря, молода панна, має собі милого. Вона ходила по саду, збирала павине пір'я, клала собі в рукав, із того пір'я зробила собі вінок на голову” (Нечуй-Левицький, с. 14). Здатність займенників до семантичного заміщення повнозначного текстового фрагмента трактують ще як субституцію. Якщо один антецедент має кілька субститутів, можна говорити про цілий субститутивний ряд: “Гунни кохалися в конях, жили в кибитках, ласували спареною під сідлом кониною, заплітали в косички свого довго цупкого чуба... Та найулюбленішим їхнім заняттям були війни і розбій. Нападали вони на всіх, хто жив поблизу, – на словенів, на швабів, на моравів, на гепідів, на даків. ... Налітали ордою, мов вихор, убивали людей, спалювали хижі, а скот, збіжжя і все майно забирали собі. Багато племен, щоб урятуватися від загибелі, визнавали їхню зверхність, платили данину і посилали своїх воїв до їхнього війська” (Малик, с. 76-77).

У третьому розділі – “**Структурно-семантичні аспекти займенникової реалізації текстових категорій**” – досліджено форми реалізації текстових категорій зв'язності, означеності/неозначеності та узагальненості, а також випадки займенникової реалізації периферійних ТК.

ТК зв'язності є однією з найосновніших і найважливіших: послідовне лінійне розгортання і зв'язність є всеохопними глобальними текстовими характеристиками, на яких базується його семантична організація. Серед сегментних засобів, які забезпечують текстову зв'язність, важливе місце посідають займенники: без антецедентно-субститутної структури із займенником у позиції субституту важко уявити будь-який текст. Кореферентність займенників та їх антецедентів забезпечує семантичну зв'язність кожному тексту. Такі структури виступають найбільш поширеним засобом реалізації ТК зв'язності. За їх допомогою відбувається зв'язне лінійне розгортання текстової інформації та відповідне граматичне її оформлення. Структурна організація антецедентів анафоричних конструкцій, що виступають маніфестантами ТК зв'язності, може бути зведена до двох типів одиниць: непередикативної та передикативної природи. Можливі випадки (вони характерні для обсягових текстових фрагментів) вживання “опосередкованого антецедента”, коли між ним і корелятом розташовується “проміжний антецедент”: “Кий {I} поволі, з натугою, бо все його тіло задерев'яніло, підвівся і відчув, як шумить у голові, а ноги, мов диби, нетвердо стоять на землі. Видно, давався взнаки міцний удар по тім'ю.

Товстун оглянув бранця {II} з усіх боків, витягнув з кишені мотузку і скрутив руки за спиною.

– Іди!

Його привели до чималого гурту бранців і прив'язали до сукуватої яворини...” (Малик, с. 162).

Якщо у попередньому контексті фігурують кілька іменників з однаковими (чи майже однаковими) морфологічними параметрами – кілька “потенційних антецедентів”, – для ідентифікації корелята й антецедента в дію вступає прийом семантичного узгодження: “Примучивши готів і венетів, гунни рушили на Дунай. Вони не поспішали” (Малик, с. 76).

Водночас, коли попередній контекст містить велику кількість таких іменників, для полегшення процедури сприйняття й розуміння – визначення напрямку смислового розгортання текстового зв'язку – автор використовує прийом при займенникового уточнення: займенниковий корелят уточнюється субстантивом, що дає змогу ідентифікувати його з потрібним антецедентом: “Хоч нікуди ще хлопець не літав, а йде по зачіплянському килиму, мов космонавт... Для нього, для Баглая-молодшого, тут епіцентр життя” (Гончар, с. 362).

Пронімінатив 3-ї особи однини, виступаючи у функції корелята в анафоричній конструкції, заміщує іменники або субстантивовані слова,

узгоджуючись із ними і граматично, і семантично. Щоправда, це узгодження стосується тільки параметрів роду й числа. Однак, якщо врахувати відсутність у цього займенника родової диференціації у множині, релевантними для виконання ним функції заміщення виступають параметри граматичної категорії роду: “Всюди лежала безладно розкидана зброя – луки, списи, шаблі, щити, келепи, короткі крицеві та бронзові мечі. Її ніхто не збирав...” (Малик, с. 12).

Функціонує прономінатив 3-ї особи однини як самодостатня одиниця, не маючи біля себе поширювачів чи атрибутивних компонентів: “Поступово ім'я Сергія Подолинського стало досить відоме в Європі. В уявленні багатьох воно асоціювалось зі страшним для обивателів соціалізмом” (Лупейко, с. 15).

Множинна форма анафоричного займенника зрідка може мати атрибутивні поширювачі, виражені означальними прономінативами, які прирощують корелят семою повного охоплення антецедента: “Товариші завжди є. Без них пропадеш. Але не всі вони – земляки” (Загребельний, с. 295).

Має свої особливості множинна форма анафоричного займенника й щодо характеру вираження антецедента, а також у плані текстового співвіднесення з ним. Її антецедентами можуть бути різні за граматичним оформленням та структурою конструкції:

а) іменники у формі множини (одиничні або з залежними від них словами): “Проти подібної диференціації рішуче виступили поети-романтики, категорично заперечуючи той травестійний тон, який запанував в українській літературі. Вони шукали способів оновлення української літератури” (Мовчан, с. 43);

б) нечленовані словосполучення: “Після вечері в хату нашевкалось повно односельчан. Їм піднесли по чарці...” (Тютюнник, с. 200);

в) однорідні члени речення: “Любов, мудрість і птахи не знають вітчизни. Вони перелітні і всюдисущі...” (Загребельний, с. 128);

г) іменники, що називають об'єднані в певну сукупність поняття: “А щоб ти нічого не забув і робив так, як я хочу, залишаю тобі Крека з сотнею воїнів, – каган суворо глянув на Чорного Вепра. – Всі вони мають бути ситі, зодягнуті!” (Малик, с. 160);

г) іменники, що називають дійових осіб передаваної текстом інформації: “Дядько Тимофій (батько Афанасія) поїхав до Семенівки зустрічати сина. Їдучи назад, вони спочатку заїхали на наше подвір'я...” (Шкіль, с. 41);

д) група іменників, розташованих у різних реченнях тексту: “Князь погладив жону по пухнастих русявих косах, обняв за плечі.

– Не плач, Іскронько... Адже – живий... А рани – пусте... Загояться... – Він говорив уривчасто, з натугою. Притягнувши другою рукою доньку, поцілував її в голову. – І ти витри сльози, Цвітанко!..

Вони обнялися і якусь хвилину німували у неутішному горі” (Малик, с. 15);

е) конструкції, що позначають розчленовані сукупності: “Ніхто з учасників експедиції не бачив самого вибуху, не бачили вони над просторами океану того зловісного апокаліптичного сонця, що його засвітила варварська рука. Та хоч були вони в іншому становищі, ніж японські рибалки, і смертоносним попелом їхню палубу не засипало, проте він, Дорошенко, до кінця пам’ятатиме вирази облич своїх вчених...” (Гончар, с. 216);

є) конструктивно складні, багаторівневі структури: “В літературі часто зустрічаються поняття передовий та позитивний досвід. Перш ніж підійти до розгляду суті питання, торкнемось природи цих словосполучень. Ці поняття короткі і, по-своєму, змістовні. У зв’язку з цим, в юридичній літературі вони нерідко вживаються як тотожні” (Карпов, с. 25);

ж) іменники у формі однини зі значенням збірності, сукупності: “До цього ще повернуся, а тут коротко скажу, що показник голосування 31 жовтня 1999 року – це показник міри забамбуленості, зомбованості народу. А втім, тавруючи їх цими лайливими словами...” (Лук’яненко, с. 24);

Антецеденти форми множини анафоричного займенника характеризуються неоднозначністю з погляду граматичної та смислової структури, а також способів антецедентно-корелятного співвіднесення, що свідчить про її значно ширший, порівняно з родовими формами, дейктичний обсяг (ступінь узагальнення). Виходячи з характеру проаналізованих випадків, можна констатувати, що домінувальним параметром антецедентно-корелятного зв’язку у тексті виступає смисловий.

Вказівні займенники в тексті можуть функціонувати як автономні та неавтономні форми. Цією позиційною диференціацією демонстративів визначається тип їхньої функції у процесах забезпечення реалізації ТК зв’язності. Вона може бути суто анафорична (у широкому розумінні цього слова) чи ідентифікаційно-диференційна (артиклева). Виконуючи останню функцію, демонстратив ідентифікує чи диференціює семантично пов’язані елементи тексту, поєднуючи їх, розгортаючи таким чином у відповідному напрямку лінію текстового зв’язку.

Субстантивні демонстративи, як і особові, функціонують самостійно, адже вони виступають семантичними аналогами особових займенників: “Світovid –

високий дерев'яний ідол – стояв на узвишші, перед скелями, звідки відкривався гарний краєвид на річку, на водоспад і прибережні ліси та поля. Це був бог сонця – головний полянський бог” (Малик, с. 46). Пор.: “Він був богом сонця”.

Характерною рисою ад’єктивних демонстративів є те, що в анафоричних структурах із такими займенниками у складі корелятами виступають конструкції з розчленованою структурою. Ад’єктивні займенники виконують субститутивну функцію не самостійно, а виступаючи завжди в комплексі з якимось повнозначним словом: “Словник визначає агонію “як останні прояви життєвих функцій організму перед смертю”. У такому стані приречені діють по-різному” (Визвольний шлях, с. 11-12).

Структурно-композиційну функцію у тексті виконує займенниковий повтор: утримуючи увагу адресата тексту на одному об’єкті, автор одночасно здійснює паралельне розгортання лінійної текстової структури, вузлами зв’язності якої виступають повторювані займенники: “Батько починає вголос сортувати сьогорічних випускників, прикидаючи, хто з них де опиниться: Кузьма Осадчий – ну, цей на канал, цього батько до себе бере... А решта? Так і норovлять – те в технікум хоч який-небудь, те на курси, ті на текстильний комбінат...” (Гончар, с. 182).

Синтетичним засобом займенникової реалізації ТК зв’язності виступають питальні речення з питальними займенниками у своєму складі (займенникові питання). Після запитання, поставленого питальним реченням з відповідним займенником у своєму складі, за логікою розгортання зв’язного мовлення йде відповідь: “Хоч і без надії на визволення, а треба жити. А на що надіятися? На випадок? На чудо? На Бога? На диявола? Сподівалася тільки на себе, на свій легкий норov, на добру душу...” (Загребельний, с. 91).

Займенникові ідентифікатори та диференціатори виступають засобами реалізації ТК означеності/неозначеності: ототожнення назв, що стосуються того самого предмета мовлення, здійснюється за допомогою займенника “цей”, який виражає значення відомості певного предмета для адресата тексту, – отже, функціонуючи як ідентифікатор, він виступає носієм текстової означеності. Демонстративи-ідентифікатори, маркуючи для адресата тексту відповідні номінації як відомі, згадані раніше, здійснюючи ототожнення названої вперше і названої повторно номінації, конкретизують відповідний об’єкт мовлення, виділяють його з ряду однорідних, ситуативно актуалізують його, залучають до процесу розгортання лінії текстової структури: “Кабанець був зовсім рудий, і на його сходились дивитись усі сусіди, бо він був якогось надзвичайного кольору.

Ваня дуже втішався, що цей надзвичайний кабанець належить йому...” (Підмогильний, с. 12).

Диференціація назв, що співвідносяться з різними предметами одного класу, здійснюється за допомогою займенника “*такий*”, який виражає значення невідомості предмета для адресата тексту – такий займенник функціонує як диференціатор, він виступає носієм текстової неозначеності. Його використання продиктоване потребою уникнення небажаних текстуальних ототожнень та однозначного розуміння текстової інформації: “Значна увага приділяється також мобілізації системи, інструментів та людських ресурсів задля досягнення відкритості європейського дослідницького простору для вчених світу. Така відкритість для участі третіх країн, у свою чергу, допоможе подальшому розвитку наукової бази Європи та зміцненню її авторитету в світі” (Кремень, с. 27).

ТК узагальненості маніфестується різними засобами, однак ядро таких маніфестацій утворюють означальні займенники “*всі*”, “*все*”, уживання яких може здійснюватися у двох варіантах – субстантивному та ад’єктивному, що накладає відбиток на спосіб виконання ними функції згаданої маніфестації.

Субстантивне вживання репрезентується формами середнього роду “*все*” та множини “*всі*”. Ці займенникові субстантивовані форми розрізняються семантикою узагальнюваних ними понять: займенник “*всі*” репрезентує узагальнену кількість як сукупність (“Гуде в Латії дзвін віщовий / І гасло всім к війні дає, / Щоб всяк латинець був готовий/ К війні, в яку їх злость веде” (Котляревський, с. 114), а займенник “*все*” – єдність як сукупність (“Та й кінчилось так дивно і несподівано, мов прокинувся після важкого і неприємного сну, де, як звичайно буває в снах, усе перекручене фантасмагорійно, під подобою одного інше розуміти треба...” (Плужник, с. 117).

Займенник “*всі*”, реалізуючи ТК узагальненості, більше тяжіє до узагальненого заміщення назв істот, а “*все*” – до універсального охоплення узагальненням всієї сприйманої свідомістю дійсності. Цей факт ілюструється участю обох займенникових форм у спільному контексті: “Нема для неї поганих людей на світі. Суцільна доброзичливість: до всього і до всіх усміхається” (Гончар, с. 316).

Ад’єктивне вживання займенника “*увесь*” як реалізатора ТК узагальненості представлене його родовими формами та формою множини: “... ця любов спонукала його перейняти від імператорів, відповідно застосовуючи й змінюючи майже весь двірський церемоніал, усю надмірність і марноту їхнього побуту...” (Загребельний, с. 298); “Одначе не на всю глибіню, видно, чують цю землю чутливі пристрої...” (Гончар, с. 301); “Вогонь підбиратиметься поволі ... щоб

згодом своїм невблаганним жовтогарячим полум'ям обхопити все тіло і зжери дощенту” (Малик, с. 167); “Усі позамовні знакові системи є похідними від мови ...” (Іванишин, с. 82).

Поряд із системними випадками реалізації ТК зв'язності, означеності/неозначеності, узагальненості займенники функціонують у тексті як периферійні засоби реалізації інших ТК (самостійно чи у структурних комплексах).

У своєму дослідженні ми констатуємо специфічні вживання займенників, розуміючи ТК інтерсеміотичності як інтертекстуальність, як іншотекстовість, як вихід за допомогою вжитих у тексті відповідних компонентів до семіотичного універсуму, до коду комунікативної культури. Такі специфічні використання детермінуються комунікативною традицією певного етносоціуму. Аналізований матеріал свідчить про функціонування одних займенникових форм замість інших:

а) вживання множинного особового займенника “*ми*” замість “*я*” (здебільшого це відбувається в текстах наукового (науково-популярного) та публіцистичного дискурсу): “Що ж, розглядаючи прадавні літописні географічні назви та язичницькі імена, які побутували на українських землях у сиву сонцепоклонницьку давнину і були засвідчені рукописами XI–XIII ст. та й ранішими писемними джерелами іноземних античних авторів, ми переконалися, що ті...” (Губерначук, с. 62);

б) вживання множинної форми присвійного займенника замість форми однини: “Стосовно завдань нашої студії важливим буде розглядати художньо виражену письменницьку свідомість як тип історичної свідомості, що актуалізує своєю творчістю національну традицію” (Визвольний шлях, с. 75).

Зафіксовані також випадки вживання пошанних форм множини:

а) “*ви*” замість “*ти*”: “Я пам'ятаю величавий і неповторний сон – Канали, арки, архітрави, Високі лінії колон, І бронзу вершника живого На грізно здибленим коні, І Вас, такого молодого, У дружній, синій тишині” (Рильський, с. 106);

б) “*вони*” замість “*він/вона*”: “Бо хто знає, Миколо, – сказали батько, – чи повернуся я додому. Адже скільки ще загине солдат. Он лише один Дніпро скільки похапне нашого брата”. І вони рукою показали на Дніпро” (Шкіль, с. 35).

Займенники репрезентують текстову адресатність і адресантність, реалізуючи ТК антропоцентричності. Фігура адресанта у процесі займенникової реалізації ТК адресантності подається займенниками першої особи, де вони

заміщають субстантив, що реалізує текстову адресантність: “Справжність твору – у його життєстійкості. Це твір на всі часи. Я не буду торкатись ані генези твору, ані його стилістики...” (Мовчан, с. 5); “Для характеристики естетики “Слова о полку Ігоревім” ми використаємо вже класичні у вітчизняному літературознавстві визначення Дмитра Чижевського...” (Визвольний шлях, с. 65).

Займенникову реалізацію ТК адресатності репрезентують форми другої особи. Адресат такого тексту виступає своєрідним співрозмовником його автора – адресанта: “Ти-бо, Тарасе, вчив нас не людей із сього світу згоняти, не городи й села опановувати: ми вчив нас правди, святої, животворящої...” (Риторика, с. 245); “У жодній енциклопедії світу не знайти вам тієї Зачіплянки” (Гончар, с. 360).

Займенникова реалізація ТК адресатності притаманна текстам практично всіх стилів. Що ж до займенникової реалізації ТК адресатності, то вона характерна для текстів (чи їх фрагментів) переважно діалогічного характеру.

Займенники української мови функціонують як конститутивні елементи структур, що реалізують у тексті авторську модальність. Виступаючи в структурах – носіях суб’єктивної оцінки висловлювання, – займенникові компоненти беруть участь у втіленні суб’єктивної модальності: На наш погляд, ця відмінність полягає в таких ознаках...” (Боротьба, с. 74); “На мій погляд, сонет – найкомпактніша і наймогутніша поетична форма в європейській поезії...” (Мовчан, с. 73).

Водночас структури такого типу реалізують у текстах, де вони функціонують, цілий спектр найрізноманітніших смислових відтінків, серед яких прогнозування, припущення, передбачення, ймовірність тощо. Дистрибутивне вираження таких відтінків свідчить про участь займенників у реалізації ТК гіпотетичності: “Таке міжслов’янське об’єднання (етнокультурне, а не державно-правове) могло б, на наш погляд, протистояти новій хвилі чужорідного антикультурного впливу, що захльостує сьогodнішню Європу під гаслами “культурної революції” (Щокін, с. 46).

ВИСНОВКИ

Виділення і вивчення текстових категорій, які репрезентують найбільш загальні та суттєві ознаки тексту, хоч і позначене значною дискусійністю, усе ж створює передумови для пізнання гносеологічних, онтологічних і структурних параметрів тексту. Текстову категорію розуміємо як відносно окрему системну

лінію тексту, що втілюється за допомогою відповідних мовних засобів. У результаті проведених аналітичних пошуків та узагальнень можна стверджувати, що основними текстовими категоріями є такі: зв'язності, модальності, референційності, цілісності, континууму, дискретності, інформативності, узагальненості, збірності, послідовності, антропоцентричності, системності, індивідуальності, гіпотетичності, інтерактивності, інтерсеміотичності, означеності/неозначеності.

Продуктивним засобом реалізації текстових категорій виступають займенники. Цей лексико-граматичний розряд слів, виходячи з суперечливості, різноплановості, неоднорідності, що виступають виразними його характеристиками, кваліфікується як закритий, з особливим частиномовним статусом, надання якого здійснюється на основі традиції та інтуїтивного сприйняття виключно із застосуванням семантичного критерію.

Семантичною особливістю займенників виступає широта їх застосування: не маючи власного конкретного значення, слова цього класу реалізуються семантично за наявності таких умов, як ситуація, контекст, взаємини між комунікантами, різноманітні фонові знання. Водночас така семантико-граматична природа займенників характеризує їх як слова, що співвідносяться з потенційно не обмеженим колом референтів.

Для комунікативної ситуації займенники виступають системою персональних і просторових координат: *"я/ми – ти/ви – він/вони"*, *"мій/наш – твій/ваш – його/їхній"*, *"цей/ці – той/ті"*. Центральною позицією мовця та комунікативним актом детермінується займенниковий егоцентризм. Ситуацією спілкування (дискурсом) визначається і номінативна природа займенникових слів, які здійснюють називання денотата шляхом співвіднесення з наявною в контексті назвою (анафорична функція) або через ситуативну вказівку (дейктична функція). Тому займенники визначаємо як слова, які з функціонального погляду постійно зумовлені актом комунікації.

Входячи до анафоричної структури, займенник займає позицію корелята (субституту) – мовної одиниці з наступного контексту, що замінює мовну одиницю або цілий фрагмент з попереднього контексту – антецедента. Кілька корелятів при одному антецеденті формують субститутивний ряд.

Семантична організація тексту ґрунтується на послідовному лінійному розгортанні та зв'язності. Категорія зв'язності у переліку текстових категорій перебуває серед найголовніших та найважливіших. Одними з найпоширеніших її реалізаторів виступають прономінативи: входячи в анафоричні структури у позиції корелята і даючи займенникову назву через співвіднесення з раніше вжитим

антецедентом (окремою назвою або цілим структурно-семантичним фрагментом тексту), такі слова анафорично або катафорично пов'язують два контексти.

Антецеденти поділяються на дві групи: текстові фрагменти непередикативної та предикативної природи. Можливі проміжні антецеденти (антецеденти другого ступеня), які опосередковують анафоричний зв'язок між основним антецедентом (антецедентом першого ступеня) та корелятом.

Коли на перешкоді ідентифікації антецедента і корелята стають параметри граматичного плану, використовується або прийом семантичного узгодження (встановлення логічного зв'язку), або при займенникове уточнення (вживання при займеннику уточнювальної конструкції для вказівки на потрібний антецедент).

Найпоширеніші кореляти в анафоричних структурах – це родові форми особових займенників 3-ї особи однини та множини, а також вживані у субстантивній функції вказівні займенники. Особливістю субститутної ролі форми множини займенника 3-ї особи виступає те, що вона може мати при собі атрибутивні поширювачі, а також досить різноманітний за характером спектр антецедентів: вони реалізуються у варіантах різної структури та смислового навантаження, репрезентуючи значно ширший ступінь узагальнення, ніж це було виявлено щодо родових форм.

Демонстративи-субстантиви дублюють анафоричну модель особових займенників, виступаючи їх семантичними аналогами. Ад'єктивні демонстративи виконують службову функцію: входячи до корелятних структур, вони пов'язують антецедент і його субститут, виражений повнозначною одиницею.

Займенниковий повтор розташовує вздовж лінії розгортання тексту вузли його єдності. Займенникове питання, маючи катафоричну організацію, спонукає до відповіді, чим забезпечує лінійну реалізацію текстової зв'язності. Воно може інтегрувати в собі також і займенниковий повтор.

Реалізуючи текстову категорію означеності/неозначеності, вказівні займенники виступають засобом текстової ідентифікації та диференціації. Займенник-ідентифікатор, ототожнюючи повторно вжиту номінацію з її вживанням у попередньому контексті (означеність), сигналізує адресатові мовлення про відомість для нього цієї номінації.

Втілення текстової неозначеності здійснюють демонстративи-диференціатори. Вони маркують певну номінацію як невідому для адресата тексту, співвідносячи її з іншою, що називає предмет одного з нею класу. Призначенням вказівних займенників у цій функції є створення умов для однозначного розуміння мовлення шляхом уникання небажаних, девіаційних ототожнень.

Текстову категорію узагальненості реалізують означальні займенники “*всі*” (носії узагальненої кількості як сукупності), “*все*” (виражає єдність як сукупність), представлені субстантивним та ад’єктивним вживанням.

Виступаючи носіями текстових ознак інтерсеміотичності, антропоцентричності, суб’єктивної модальності та гіпотетичності, займенники перебувають на периферії засобів реалізації відповідних текстових категорій.

Усі займенники мають текстотвірні властивості, але специфіка реалізації ними тих чи інших текстових категорій залежить від їх конкретного значення у структурі тексту.

Основні положення дисертації викладено в таких публікаціях:

1. Матвійчук Т. П. Семантична структура особово-присвійних займенників / Т. П. Матвійчук // Проблеми граматики і лексикології української мови : зб. наук. праць НПУ імені М. П. Драгоманова. – К. : НПУ, 2004. – С. 48–53.

2. Матвійчук Т. П. Семантика зворотно-присвійного займенника *свій* / Т. П. Матвійчук // Система і структура східнослов’янських мов: До 60-річчя наукової і педагогічної діяльності професора М. Я. Брицина) : зб. наук. праць. – К. : Знання України, 2004. – С. 61–67.

3. Матвійчук Т. П. Про основні принципи виділення займенника в самостійну частину мови / Т. П. Матвійчук // Система і структура східнослов’янських мов : зб. наук. праць. – К. : Знання України, 2005. – С. 50–55.

4. Матвійчук Т. П. Про основні аспекти вивчення лінгвістичної природи тексту / Т. П. Матвійчук // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія №8 Філологічні науки (мовознавство і літературознавство) : зб. наук. праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2005. – Випуск 1. С. 95–99.

5. Матвійчук Т. П. Текстотвірний потенціал особово-вказівних прономінативів / Т. П. Матвійчук // Гуманітарні проблеми становлення сучасного фахівця : матеріали VIII Міжнародної наукової конференції 22-23 березня 2007 р. : В 2 т. – К.: НАУ, 2007. –Т. 2. – С. 10–11.

6. Матвійчук Т. П. Дейксис і анафора як основні займенникові функції / Т. П. Матвійчук, О. П. Пилипенко // Українська мова і література в школі. – 2009. – № 2. – С. 54–59.

7. Матвійчук Т. П. Структурні типи антецедентів займенникових контекстів / Т. П. Матвійчук// Наукові праці : науково-методичний журнал. – Т. 105. Вип. 92. Філологія. Мовознавство. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. –

С. 83–89.

8. Матвійчук Т. П. Займенникова реалізація текстової категорії узагальненості / Т. П. Матвійчук // Семантика мови і тексту : матеріали X Міжнародної конференції. – Івано-Франківськ : Видавець Третяк І.Я., 2009. – С. 200–202.

АНОТАЦІЯ

Матвійчук Т. П. Займенникова реалізація текстових категорій. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 – українська мова. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2010.

У дисертаційній роботі здійснено комплексний аналіз форм займенникової реалізації текстових категорій, схарактеризовано сутність основних понять лінгвістичної теорії тексту (“текст” і “текстова категорія”) та визначено їх основні типи, простежено роль та функції займенників у текстотворчих процесах, з’ясовано, як і які текстові категорії реалізуються за допомогою прономінальної лексики, визначено найпоширеніші моделі, за якими відбувається втілення текстової зв’язності, узагальненості, означеності/ неозначеності.

Констатовано, що займенники виступають продуктивними текстотворчими засобами, зокрема реалізаторами текстових категорій, однак щодо одних текстових категорій вони перебувають у центрі сукупності засобів реалізації, а щодо інших – на периферії.

Ключові слова: адресант, адресат, антецедент, дейксис, займенник, корелят, номінація, текст, текстова категорія, функція.

АННОТАЦИЯ

Матвийчук Т. П. Местоименная реализация текстовых категорий. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова. – Киев, 2010.

В диссертационной работе, являющейся первым в украинском языкознании комплексным исследованием местоименных функций в процессах текстовой организации, на материале разных по стилевому и хронологическому характеру текстов осуществлен анализ реализации текстовых категорий с помощью прономинативных слов. Выделение лингвистической теории текста в отдельную область языкознания обусловило возникновение многих новейших лингвистических направлений (стилистика текста, семантика текста, дискурсология, генология и др.), связанных с изучением текста, его стилистических средств, особенностей семантики и структуры, способов функционирования. Усиление внимания к тексту в лингвистической науке послужило причиной изучения языковой системы в функциональном плане, когда она начала рассматриваться как динамичное образование. Текст – сложная комплексная единица, наделенная взаимосвязанными существенными признаками, обеспечивающими ей системность, исходя из коммуникативных начал, предусматривающих создание, существование и понимание текста. В таком случае каждая текстовая категория представляется относительно отдельной системной линией текста, реализующейся с помощью соответствующих языковых средств. К таким средствам принадлежат местоимения, слова, пребывающие в тесной связи с контекстом и ситуацией, поскольку конкретное значение местоимения становится понятным при учете целого комплекса вспомогательных условий: контекста, ситуации, взаимоотношений между участниками коммуникативного акта, разных ведомостей, касающихся информационных конструкторов, в которых выступает то или иное местоимение.

Доказано, что наиболее распространенной формой реализации ТК связности выступает анафора, репрезентируемая антецедентно-коррелятными (анафора в узком значении термина) и коррелятно-антецедентными (катафора, встречающаяся значительно реже и, в основном, как стилистическое явление) структурами. Замещая отдельную номинацию или целый структурно-смысловой фрагмент предыдущего текста, коррелятами наиболее часто выступают местоимения 3-го лица, а также указательные местоимения. Последние, употребляясь в адъективном значении, осуществляют субституционную функцию, соединяясь с субстантивами или субстантивированными словами.

Выяснено, что ТК определенности/неопределенности реализуется с помощью текстовых идентификаторов и дифференциаторов, функцию которых выполняют указательные местоимения. Отождествляя предмет с упоминаемым ранее, демонстратив маркирует его как известный для адресата текста.

Определение номинации как неизвестной осуществляется в тексте с помощью местоименного дифференциатора, выступающего носителем значения неопределенности через указание на соотношение номинации с другой номинацией, называющей предмет одного с ней класса. Таким способом создаются условия для однозначного понимания речевого конструкта путем избегания нежелательных (девиационных) отождествлений.

Установлено, что ядро манифестаций ТК обобщенности составляют местоимения “все” и “всё”, употребляясь в субстантивном и адъективном вариантах. Местоимение “все” представляет обобщенное количество как совокупность, а местоимение “всё” – единство как совокупность.

Выявлено, что наряду с системными реализациями текстовых категорий имеют место случаи внесистемной реализации других категорий, где местоимения выступают периферическими манифестантами. Это касается функционирования прономинативов как средств воплощения таких текстовых характеристик, как интерсемиотичность (интертекстуальность), антропоцентричность (адресантность/адресатность), авторская модальность и гипотетичность.

Ключевые слова: адресант, адресат, antecedent, дейксис, местоимение, коррелят, номинация, текст, текстовая категория, функция.

ANNOTATION

Matviychuk T. P. Pronominal realization of text categories.– Manuscript. Thesis for scientific degree of Candidate of Philological sciences, speciality 10.02.01 – Ukrainian language.– M. Dragomanov National Pedagogical University. – Kyiv, 2010.

This scientific work deals with the complex analysis forms of pronominal realization of text categories. The essence of basic conceptions of the linguistic text theory (“text” and “text category”) is defined and their basic types are found out and pointed out in the work. Pronouns role and functions into processes of the creation of text is retraced; it’s explained also how and which text categories are realized with the help of nominative vocabulary; the widely-distributed models of text connectedness, generalization, definite/indefinite are determined.

It’s ascertained that pronouns are the active means of text creations in particular the realizators of text categories. But also as to some text categories they are in the

centre of the whole complex of the means of realization, as to the other ones they are on the periphery.

Key words: sender, addressee, antetsedent, deiksys, pronoun, coreljat, nomination, text, text category, function.